

Trávníček, František

Ke změně dt-l, tl-l

In: Trávníček, František. *Příspěvky k českému hláskosloví*.
Brno: Filozofická fakulta s podporou Ministerstva školství a
národní osvěty, 1926, pp. [113]-124

Stable URL (handle):

<https://hdl.handle.net/11222.digilib/118631>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

VI.

Ke změně *dt - l, tl - l*.

54. V Gebauerově HistMl. I, 410, v kapitole »*d, d* se od-souvá«, čteme: „Slovanština jihovýchodní má za *dl* zpravidla jen *l*, na př. starosl. part. *velъ* fem. *vela* atd. za čes. *vedl, vedla* atd. V češtině jsou toho též příklady některé, totiž part. *šel, fem. šla* atd. ze *šьdlъ* atd. ...; — subst. *-lo* m. *-dlo, kadylo* thus (kaidlo) Pror. ...; — místo gen. *tkadlce* dat. *tkadlci* atd. ... říká se ob. *tkalce* atd. ...“

Gebauer tedy pokládá české příklady s *l* za *dl* za stejné s příklady v slovanštině jižní a východní. Ale české *l* za *dl* není jev tak jednoduchý, jak by se zdálo. Již nepatrný rozsah změny *dl - l* vzbuzuje pochybnosti o tom, lze-li čes. *šel, tkalce (kalce)* ... srovnávat s csl. *velъ* atd. Jeť proti jihoslovanskému a východoslovanskému *mylo, selo* atd. v češtině po celou dobu historickou a skoro po celém území *mýdlo (mejdlo, mydlo)* ...; k hláskovým a kvantitativním rozdílům tu nepřiblížím, *sedlo* ...

Všimněme si nejprve participií *l*-ových. Je sice od nejstarší doby dějinné *šel (šél ...), šla* ...; ale u jiných participií je pravidlem *-dl, vedl, padl (pádl)* a j. Skupina *dl* se zachovala do dneška skoro po celém území českého jazyka v tvarech od původu dvouslabičných, *vedla, vedlo, vedli* atd. V tvaru pro sing. mask. *vedl*, původně jednoslabičném, t. j. s *-l* souhláskovým, dochovalo se *-dl* do dneška v některých nářečích, bylo však změněno v *-dḷ (ve-dḷ, dvouslabič.)* *. Dále žije tento tvar v podobě *ved (véd...)* a *vedel, vedol, vedyl (veděl, védel...)*, ale obě tyto podoby vznikly z *vedl*

* Z podoby *vedḷ* vzniklo dále *vedlu* atp., na př. v nářečí moravskočeském. (BartD. II, 278).

(jednoslabič.): *ved* odsutím *-l* a *vedel*... epenthesí samohlásky mezi *d* a *l*. O podrobné zkoumání těchto věcí mi však nejde. Byla tedy původní podoba česká *vedl* (jednoslabič.). Z ní vznikly ony tři podoby až v době historické. Je již v češtině staré doloženo *ved*... (Gebauer I, 367 a III 2², 95) a *vedyl* (tamt. I, 293), ale vedle toho je všude doloženo *-dl*, *vedl* atp. To je pak dílem staré (jednoslabič.) *vedl*, dílem novější *vedl̆*. Jednoslabičné *vedl* je dosvědčeno ještě v Jid., Alx., Hrad., t. j. v století 14. (tamt. I, 59 a 299). To arcit neznamená, že v té době nebylo již *vedl̆*. Dejme tomu, že bylo *vedl̆* již ve stol. 12. Hlouběji sotva můžeme jíti, ba beze vší pochyby ani ne tak daleko. Změny *vedl* ve *vedl̆*, *ved*, *vedel*... jsou změny souběžné, neboť jejich příčina je táž — nepohodlnost skupiny *dl*. Tedy nejdříve od 12. stol. počínajíc se začalo vyslovovati nejen *vedl̆*, nýbrž i *ved*, *vedel*...

Mimo šel je *-l* v participiích *l*-ových jen ojedinele. Gebauer Hist.Ml. I, 410 uvádí *klal* (m. *kladl*) z ŽKlem. a *pali* (m. *padli*) z Brig.

Docela podobný stav je u neutr. a fem. substantiv typu *sedlo* a *modla*. V tvarech dvojslabičných a trojslabičných se *dl* skoro po celém území jazyka českého zachovává: *sedlo*, *modla*, *sedla*, *modly*, dialektic. instr. plur. *sedlama*, *modlama* atp. O stavu jiném viz dále v § 58. Jednoslabičný gen. plur. *sedl*, *modl*... se nějakou dobu v češtině držel, ale již v době staré se měnil v *sedel*, *model* anebo v *sed*, *mod*. Srovn. staročes. doklady na *sedl*, *modl* a *sedel*, *model* u Gebauera v Hist.Ml. I, 165 a III 1, 139—140 a 179—180. Doklady na podobu *sed*, *mod* (s odsutým *-l*), která je u participiích *l*-ových velmi hojná, jsou zde dosti vzácné. Gebauer má I, 367 doklad „andělských *byd*“ z PassKlem. a III 1, 180 doklad „obraz *mod*“ z téže památky. Zubatý v NŘ. IX, 100 uvádí lidové genitivu plur. na Rakovnicku z *Hřed* (*ze Hřed*), *do Hřed*, *do Horosed* ke jménu *Hředly* n. *Hředle*, *Horosedly* n. *Horosedle* (za starší *Hořesedly*). Nejčastěji je v češtině nové tvar *model*, *sedel*. Podoba *modlu*, *sedlu* ze staršího *modl̆*, *sedl̆*, jakou bychom čekali podle participií typu *vedlu*, není tuším doložena.

Je tedy ve vývoji skupiny *dl* u participiích *vedl* atd. a u substantiv typu *modla*, *sedlo* jistý rozdíl; ale rozdíl nepodstatný. Obě skupiny jmen ukazují zcela zřetelně, že skupina *dl* tam, kde je

mezi samohláskami, českému jazyku nepohodlná není, neboť pravidlem zůstala: *vedla, vedli, šidlo* atd. Patrně proto, že *l* nebo *dl* tvoří s následující samohláskou slabiku: *ved-la* nebo *ve-dla*... A ukazují, že je *dl* nepohodlné tam, kde tvoří slabiku s předcházející samohláskou, t. j. kde je po samohlásce, ale nikoli před samohláskou, v tvarech pro sing. mask. *vedl* a v gen. plur. *moll, seil*. O tom svědčí ony tři změny (*ved, vedl, vedel*...). Tu vidíme dále, že si jazyk nepohodlnou skupinu *dl* odstraňoval, ale jinak než změnou *dl - l*. V slovanštině jižní a východní však je zjednodušení *dl - l* pravidlem, a to všude, tedy i tam, kde je *dl* mezi dvěma samohláskami (*velь, selo*...). Když hledíme k těmto okolnostem, je tím patrnější, že participia *šel, klal, pali* jsou odchylky od pravidelného stavu.

55. Jiné povahy jsou případy *selka, selský, (t)kalce, Selčany* do *Selce*, stč. *kadilnicě* (m. *kadilnicě*), *trlicě, spravelný, krívelný*, kde byla původně rovněž skupina *dl**. Kdyby šlo o tutéž změnu, jaká je v esl. *velь* atd., nedovedli bychom dobře pochopiti, proč je *sedlo, sedlák, tkadlec*, ale *selčany, selka, selský*, gen. *tkalce*, dat. *tkalci* atd. Čekali bychom po celém jazyce i *selo*..., *tkalec*. Tento druhý tvar sice doložen je, ale jen na části území čes. jazyka, v laštině (BartD. I, 111), a vznikl až vlivem genitivu atd. *tkalce*, tedy později než genit. atd. a nehláskoslovně. Jde tu o hláskové vyrovnání nominativu podle ostatních pádů, které se v českém jazyce pozoruje velmi často: *domeček, stateček* (za *domček, statček*)... podle gen. atd. *domečka, statečka* (Gebauer I, 163); *jezevec* (za *jezvec*,) *jezvec*) podle gen. *jezevce* (a to m. *jezvce, jězvce*, l. c. 162); dial. *ševc* podle gen. *ševce* (l. c. 179); *Skuč* (m. *Skuteč*) podle gen. *Skutěc, Skučec* (l. c. 163). Tyto a pod. případy nejsou úplně stejné, ale v podstatě jsou totožné: tvar nominativní se ve všech mění hláskově vlivem pádů ostatních. Nejbliže našemu případu — *tkalec* vlivem gen. *tkalce* — jsou případy typu *Skuč*: jako se splynutí *tě v ě* přeneslo z genitivu atd. do nominativu, tak proniklo i *l*, vzniklé zjednodušením skupiny *dl v l* v gen. atd., do nom. Jinak podoba nominativu je různá; ale to je věc, o kterou nám neběží.

* Adjektiva *spravedlný, krívelný* zněla původně *-dný*, a *-dlný* je analogií podle adjektiv typu *sádný*.

Hledí sem také nom. *selec* v místn. jm. moravském — úřední název je *Sedlec* — a *selc* v místn. jm. českém. I tyto nominativy vznikly vlivem genitivu atd. *selce* (z původního *sedlce*, *sedlcě*). Tu je arciť míti na paměti, že nomin. mask. *sedlec* není od původu, nýbrž že vznikl s neutra *sedlce*, jako na př. mask. *dřevec*, *městec*, *trdlec* z neutra *dřevce*, *městce*, *trdlce* (Gebauer III 1, 120*).

Případy typu *sedlka* — *selka* jsou hojnější než případy typu *klal*; zachovalyť se do dneška. V tom je svědectví, že tu jde o změnu živou. Srovnáme-li je s případy *sedlo*, *sedlák*, *padl* atd., vidíme, že se v nich *dl* vyskytá za jiných podmínek: v *sedlo*, *padl* jde o *dl* mezi dvěma samohláskami nebo po samohlásce, ale nikoli před souhláskou, v *sedlský* atp. o *dl* v sousedství třetího konsonantu.

Za těchto různých podmínek se *dl* také různě vyvíjelo. Mezi dvěma samohláskami *dl* zůstalo (*sedlo*, *sedlák*, *padla*). V případech typu *vedl* nějakou dobu *-dl* zůstalo, ale pak se změnilo v *-dļ* nebo *-d* nebo *-del* atp. V sousedství třetího konsonantu je vývoj z části stejný jako v případech typu *vedl*: jako z *vedl* vzniklo *vedļ*, tak ze *sedlce*, *sedlcány*, *tkadlce* vzniklo *sedļce* atd., a jako z *vedl* vzniklo *ved*, tak i ze *zrcádtko*, *nosídlko* vzniklo *zrcádko*, *nosidko* a spodobou *d* v *t* před *k* *zrcátko*, *nosítko*. Podobné případy jsou ještě *podsední* (kůň) z *podsedlní*, *pohodný*** z *pohodlný*, *sádník* ze *sádlník*, *učedník*, *mučedník* z *učedlník*, *mučedlník*, uvedené Zubatým ve SbornFil. VI, 107. A konečně jako z *vedl* vzniklo *vedel* atp., tak je také gen. plur. *otpočívadlek* Hlah. (Gebauer III 1, 139) k nom. *otpočívadlo*, nč. *sádelník* místo *sádlník*, adj. *sedlecké* = selský, za *sedlský* (v nář. chromeckém, Hošek Chrom. 78), gen. *kadlce* (tamt.), *bidělko*, *divadélko*, *sedlika*, *sedlické* (= *-ý*), *kadlictví* (místy v nářečí hanáckém, viz BartD. II, 127) atp.

Ale proti případům typu *vedl*, *vedli* je v případech *sedlský* atd., t. j. kde je *dl* ve skupení s dalším konsonantem, ještě způsob jiný,

* Výklad o *sedlce* (m.) — *sedlec* (n.) Gebauer nemá. Je u Profouse, Jazykový výklad jmen v plzeňském hejtmánství 55.

** Patří sem i *pohodný* ve významu „pohodlný“ — tak se místy říká —, i *pohodný* s významem „ras“.

totiž zjednodušení *dl - l* (*selský*); způsob živý, kdežto v typu *vedl, vedli* neživý, ojedinelý.

V čes. *sedlka - selka* atd. jde sice o změnu výsledkem stejnou se změnou v csl. *velъ* atp., ale fyziologickými podmínkami odlišnou. Ještě zřetelnější je rozdíl mezi oběma změnami po stránce chronologické. Terminus a quo české změny je zánik jerů, neboť teprve jím skupina tří konsonantů vznikla: gen. sing. *sedľьca* — *sedlca, sedlcě*... Dále vidíme, že se zde *dl* drží i v době historické. Tak čteme v DaIC. 78^b: uzřě, že *sedlská* děvka (dievka) na potocě stáše; a tamt. 79^a: raději se cheiu s českú *sedlku* smieti (snieti?). Není jisto, máme-li čisti *sedlská, sedlku*, s *l* souhláskovým, či *sedľská, sedľku*. Ale to na věci mnoho nemění; v prvním případě by bylo *dl* dosvědčeno přímo, v druhém nepřímo, neboť *dl* vzniklo z *dl*. A drží se *dl* i v češtině nově: *Sedlcány, tkadlce*; v nářečí slavkovském *sedlka, sedlcké* (vedle *selka, selské*; sdělení p. Raušera); *sádelník, chrom. sedlecké* (*-debn-, -dleck-* z *-dln-, -dleck-*) atp. Tu se arciv nezachovala skupina *dl* nezměněna, ale tyto obměny vznikly z *dl*. I kdybychom připustili, že některé případy typu *selka* vznikly hned nebo brzo po zániku jerů, bylo by jasné, že jde o změnu chronologicky odlišnou od změny *dl - l* v slovanštině jižní a východní, protože ta je zcela nepochybně starší. Je doložena v památkách církevněslovanských a to ukazuje, že byla již v 2. polovici stol. 9. Je-li ještě starší, je pro nás otázka vedlejší.

Je-li čes. změna *dl - l* v případech typu *selka* fyziologickými podmínkami a chronologicky odlišná od změny *dl - l* v slovanských jazycích jižních a východních, lze tuším s právem říci, že je to změna jiná, čistě česká.

56. Týž stav jako při *dl* je také při *tl*. Tam, kde je *tl* před samohláskou a po samohlásce, drží se skoro po celém území českého jazyka do dneška: *metla* (substant. i particip.), *metli, pletla* atp. Kde je *tl* po samohlásce na konci slova, drželo se veskrze do jisté doby historické a pak se měnilo odsutím *l* v *-t* (particip. *met, plet*...), nebo v *-tl̆* (*metľ, pletľ*) nebo v *-tel, -tol*... (*metel, metol*...). Změna *tl - l* tu není jako při *dl*. Je však tam, kde bylo *tl* ve skupení tří konsonantů: *tr̆paslek, tr̆paslík* (z *tr̆pestl-*) Gebauer I, 66; *slúp* (ze *stlúp*), *letorosl* nebo *-rasl*, dialektické

jesli, esli a *stat, stani* n. *stani* (= *stláti*...); viz u Gebauera I, 398. Tyto poslední doklady má Gebauer z nářečí laš. a stjick. podle BartD. I, 88 a 111. Je tak i místy v hanáčtině: *stat, slani* (!) BartD. II, 128; a je *slani* také u Kubina v Lidoml. 27. Hojně se však vyslovuje *stláti* (*stlat*...); jistě vlivem praes. *stelu, steleš*... Místy se *stl* zachovalo i jindy. Tak je na př. spisov. slc. *střp*. Ale proto, že je zde *l*; je to tedy jako v *sedlce, tkadlce, Sedlčany*. Podobně je slovenské *tľeč*. Je skoro všudy *stlouci, stloukati* (*stlouct*...), slc. spis. *stľeč, stľkať*. Zde se *t* udrželo vlivem nesloženého slovesa *tlouci* a složenin *za-, vy-tlouci, -tloukati* atd., v slc. pak proto, že je zde *l*. Vlivem *rostu*... zůstalo *tl* v *rostl*..., *rostlina*. V *letorostl* a *-rastl*, jehož příbuznost s *rostu*... se přestala pocítovati, změna *stl-sl* se provedla; je v češtině staré doloženo *ratorosl, ratolesl* a *ratorasl*; srovn. Gebauer I, 541—542. Změna *-rosl* nebo *-rasl* v *-resl* a dissimilace *-resl* v *-lesl* zřetelně svědčí tomu, že se necítila souvislost s *rostu*.

Máme tu tedy zajímavý jev: *dl* a *tl* se zjednodušuje v *l* jen ve skupení tří konsonantů; arcit' jen potud, pokud se neodstranila jiným způsobem. Podobný jev shledáváme i jinde. Vyslovuje se na př. *d* ve skupině *dn, tn* (*dnes, hladný, žádný, utnu, procítne*...), ale vysouvá se ve skupení »konsonant + *dn, tn*«, na př. *prázny, cnost, šťastny*. V některých nářečích se i jindy *dn* mění v *n*: *nes* (= *dnes*), *nešní, žáný* atp., ale pro část našeho jazykového území platí, co bylo řečeno výše.

57. Vracím se k participiu *šel*. Viděli jsme v § 54, že se odlišuje osudem skupiny *dl* ode všech participií ostatních a od substantiv typu *šidlo*, která ukazují, že se *dl* mezi dvěma samohláskami, pak po samohlásce, ale nikoli před souhláskou, nemění v *l*. Odlišuje se arcit' jen tehdy, když je jako Gebauer ztotožňujeme s csl. *šль* atd., t. j. když se domníváme, že se jeho *dl* zjednodušilo v *l* v době prastaré, dokud znělo ještě *šьdlь*. V § 55 jsme poznali změnu *dl-l* za podmínek jiných, totiž ve skupení tří konsonantů. Tato změna je čistě česká a je také zcela jasná. A tu se nabízí výklad, že také *šel* vzniklo ve skupení tří konsonantů, ale až po zániku jerů, totiž že se *dl* změnilo hláskoslovně v *l* v tvarech *šdla, šdlo, šdli*..., a že vyrovnáním podle nich vzniklo i *šel* m. *šedl*. Srovn. ještě v § 59.

Sám o sobě je tento výklad dobře možný. Hláskové vyrovnávání u participií je časté: podle *čtla, čtlo...* vzniklo *čtl* m. *četl* a naopak podle *četl* vzniklo *četla...* (Gebauer HistMl. I, 168); podle *kvetl* vzniklo *kvetla...* (tamt. I, 172); podle *zdechl* vzniklo *zdechla* m. *jezdchla* (ČModFil. VIII, 104) atp. Ale také Gebauerův výklad — že jde o touž změnu jako v slovanštině jižní a východní — je sám o sobě dobře možný. Jde tedy o to, jsou-li nějaké okolnosti, které více svědčí pro tento výklad než onen. Výklad »*šdla...* - *šla*, analogií *šel*« má hlavně tu přednost, že nepředpokládá vývoj v češtině neobvyklý, ojedinělý, nýbrž bezpečně dosvědčený. Je tu důležitá také okolnost, že je i v češtině historické doloženo *šedl*. Gebauer III², 142 má dva doklady, jeden z Kar. a druhý z Otc. Pravi o nich toto: „Tvar čes. náležitý byl by *šedl* a je snad dochován v dokladech ojedinělých, ale jisto to není.“ Nevíme, myslil-li G. na možnost písecké chyby či na analogii podle participií ostatních. Při předpokladech Gebauerových je arcí dosti málo podobno pravdě, že se původní tvar zachoval tak dlouho. Přijmeme-li však výklad *šdla - šla...*, analogií *šel*, není zachování původního tvaru nepodobno pravdě, protože podle tohoto výkladu je změna *dl - l* mnohem mladší než v slovanštině jižní a východní, až z doby po ztrátě jerů. Je-li ještě v 14. stol. *sedlka* a je-li ještě dnes *Sedlice, tkadlice, Sedlány*, není ani tvar *šedl* nijak divný.

58. Za *dl*, které není ve skupení tří konsonantů, mají l některá jména v slovenském nářečí dolnooravském a liptovském: *šilo, salo, rylo, mylo* a j. Podobně je tu někdy *l* za *tl*: *omelo* n. *omälo* (z *ometlo*). Vedle *-lo* je i *-dlo (-tlo)* a v ostatních případech je *dl (tl)* veskrze: partic. *sadla, padla...* *svetlo, plietla...* Viz u Vážného ve SbornMatSlovens. I, 172. Je možné, že jsou to ojedinělé případy téže změny, která je v csl. *velъ* atp. Ale nabízí se také výklad jiný.

Misty v západní slovenštině je *ll* za *dl*, na př. *myllo, palla, jelli, polle* (Pastrnek Beitr. 345 a SlovensPohl'. XVII, 45). Je možné, že i v slovanštině jižní a východní bylo nějakou dobu *ll* a že časem vzniklo z něho *l*. Ale sotva by bylo lze se domnívati, že slovens. *myllo* vzniklo v téže době, kdy ono předpokládané jihoslovens. a východoslovens. *myllo*, neboť by bylo divné, že se tu *ll* za-

chovalo do dneška. Proto se velmi podobá pravdě, že se v západní slovenštině *dl* změnilo v *ll* v jiné době, pozdější, neboli že tu jde o změnu jinou než v slovanštině jižní a východní. Pokládám západoslovenskou změnu *dl* v *ll* za další stupeň vývoje, který je všude tam v českém jazyce, kde se *dl* zachovalo. Vývoj ten záleží v tom, že *d* ve skupině *dl* (a rovněž *t* v *tl*) má laterární explozi místo zubné (Frinta Výslovn. 93), vzniklou částečnou assimilací artikulace *d* k artikulaci *l*. A z tohoto stavu dalším, úplným přizpůsobením artikulace souhlásky *d* k artikulaci *l* vzniklo *ll*.

Podobný vývoj má také skupina *dn*. Právě tam v západní slovenštině, kde je *ll* za *dl*, je i *nn* za *dn*: *hlanný*, *žánnému*, *venne* (= ve dne), *prepanne* atp. Dvojí *nn* vzniklo úplným přizpůsobením artikulace souhlásky *d* k artikulaci následujícího *n*, t. j. hlavně tím, že se při artikulaci *d* anticipovalo otevření nosní dutiny. Jen částečným přizpůsobením vznikla výslovnost na většině území českého jazyka, totiž výslovnost *d* (a *t*) ve skupině *dn* (a *tn*) s explozí nosovou místo zubné (Frinta l. c. 93). Terminus a quo pro změnu *dn*-*nn* je odpadění jerů, neboť teprve jím vznikla skupina *dn* v *hladný* (= *gladъn-*), *ve dne* (= *въ дъне*) atp. Je velmi podobno pravdě, že se *dn* nezměnilo v *nn* hned po zániku jerů, ale na tom nezáleží. A podle *dn*-*nn* lze souditi, že také *dl*-*ll* je změna nastalá někdy po zániku jerů, tedy odlišná od změny *dl*-*l* v slovans. jazycích jižních a východních.

A tu nemám za nemožné, že i středoslovenské *mylo* atd. vzniklo týmž vývojem jako západoslovenské *myllo*, jenže se jeho *ll* zjednodušilo v *l*. Hledíme-li k sousedství a příbuznosti obou nářečních skupin, není tento předpoklad nepodoben pravdě. Tak vzniklo i *n* z *dn* v některých nářečích, na př. v klads. *žáná*, *jenomu* . . . (Kubín Lidoml. 29) a v *jen* (z *jedn* a to z *jedno**) skoro na celém území českého jazyka. Pravím-li, že středoslovenské *mylo* atd. vzniklo jako západoslovenské *myllo*, netvrdím tím, že v střední slovenštině bylo nějakou dobu *myllo*; změna *dl*-*l* se zde mohla provésti najednou. Jaký vývoj skutečně byl, nelze s určitostí říci.

* V *jedna*, *jedno* atp. *dn* zůstalo jednak vlivem mask. *jeden*, jednak proto, že se *d* přichyluje k předcházející slabice (*jed-na*, *jed-no*). V *jedn* však *dn* náleží ke slabice téže, je nepohodlné a proto se zjednodušilo v *n*.

Při obou možnostech však by bylo středoslovenské *l* za *dl* odlišné od změny *dl - l* v slovanštině jižní a východní po stránce chronologické, jako je to velmi podobno pravdě o západoslovens. *dl - ll*.

59. V č. staré je doloženo *klal* a *pali*. A jsou dále stč. doklady na *kadilo*, *svietilo*, *tvorilo*, gen. pl. *chodil* (Gebauer 1, 410). Tu všude jde o změnu původního *dl* v *l*, nikoli ve skupení tří konsonantů. Některé z těchto příkladů jsou snad písecké chyby; Gebauer to připouští u *klal* a *pali*. Jsou ostatní příklady ojedinělé doklady změny *dl l* ve smyslu Gebauerově? Vylučovati to nelze. Ale také třeba připustiti výklad, že se tu *dl* měnilo sice s tímž výsledkem jako v slovanštině jižní a východní, postupem *dl - ll - l* nebo *dl - l*, ale v době pozdější, t. j. že v nich jde o změnu čistě českou, jako v západoslovens. *myllo* a bez pochyby i v středoslovens. *mylo*.

Nelze dále vylučovati ani možnost, že tu nastala změna *dl - l* za podmínek, o nichž byla řeč při případech typu *sedlka - selka*, t. j. ve skupení tří konsonantů. Ve splyvavé výslovnosti, která v dobách starých bývala pravidlem, mohlo vzniknouti na př. *pal* ve spojení *padl na zemi*; nebo gen. pl. *chodil* ve spojení *chodidl nebudeš lákati* (srovň.: budeš lákati jejich chodil Ol. Gebauer 1, 410). Participium *klal* je v ŽKlem. 49, 18 přímo doloženo za těchto podmínek: a s ciuzoložníky čest tvú *klal si* (= *kladl si*). Vedle toho před samohláskou *dl* zůstávalo: *padla* . . . , *chodidlo*, *padl* a . . . atp. Analogií mohlo vzniknouti také *pali*, *chodilo* atp. Ono střídání tvarů s *dl* a *l* bylo jazyku nepohodlné a proto si je vyrovnal skoro veskrze tak, že ponechal *dl*, *padl*, *vedl* atd. Pomáhala tu analogie tvarů praesentních *padu* (*padnu*), *padeš* (*padneš*) . . . , *vedu*, *vedeš*, particip. *s-ových pad*, *padši*, *n-ových veden* a j., kde *d* zůstávalo. Uvedené *klal*, *pali*, *chodilo* a j. mohou býti zbytky onoho původního stavu, které se udržely až do doby, kdy již bylo pravidlem po vyrovnávání *dl*.

Také *šell* se měnilo v *šel* na př. ve spojení *šell do* . . . ; protože však ostatní tvary měly *l* vždy (*šla* atd., viz § 57), bylo tím na rozdíl od ostatních participií podporováno zobezení podoby s *l*, *šel*.

Proti tomuto výkladu o *šel* bylo by lze namítati, že čekáme i *čel*, *čla*, *člo* . . . (k *čisti*), neboť po zániku jerů bylo *čtla* . . . jako

šdla. Ale tu nesmíme zapomínati, že výsledek vyrovnávání nějakého staršího stavu nebývá ve všech případech stejný. Shledáváme se tu s rozdíly nářečními; na př. ze staršího *ležal* — *leželi* . . . vzniklo v některých nářečích *ležel* — *leželi*, v jiných *ležal* — *ležali*. I v témž nářečí bývá výsledek různý: z *ležal* — *leželi*, *vzal* — *vzeli* . . . v českém nářečí spisovném vzniklo *ležel* — *leželi*, ale *vzal* — *vzali*. Proto není nijak divné, že vzniklo *šel*, *šla* . . ., ale *četl*, *čtla*. Ostatně vývoj particip. *četl* . . . byl poněkud jiný, neboť vedle náležitého *čtla* . . . vzniklo také *četla* . . . (podle *četl*), kde je *tl* mezi samohláskami. To pak mohlo působiti k tomu, že zůstalo i *čtla* . . . Mimo to měl vliv na naše participium i praes. *čtu* (srovn. v § 56 *stláti* vlivem *stelu* a pod.), kdežto praes. *jdu* na *šdla* nepůsobilo, protože je od jiného kořene.

A tak vidíme, že i v případech s *l* za *dl* nikoli ve spojení s třetím konsonantem (*pal*, *chodilo* . . .) lze vystačiti s výkladem o změně české, chronologicky odlišné od změny *dl-l* v slovanštině jižní a východní. Výklad tento není arcí tak bezpečný jako v případech typu *selka* a při participiu *šel*, kde české *l* za *dl* není jistě totožné s *l* v slovanštině jižní a východní. A je dále viděti, že při výkladě o osudu skupiny *dl* v češtině nemůžeme pomíjeti západoslovens. případy typu *myllo*, které ukazují, že se na půdě českého jazyka i mezi samohláskami měnilo *dl* v *l* (*ll*) na slovanštině jižní a východní nezávisle, t. j. v jiné době a také s výsledkem z části jiným.

60. V Zeitschr. für slav. Phil. II, 117 sl. vykládá Trubeckoj, že pro češtinu a vůbec západní slovanštinu třeba předpokládati změnu *tl-l* v slovích, jako *veslo*, *maslo*, *jasli*, *pręslica*, *číslo*, tvořených příponou *-tlo*, tedy *vez-tlo* (*ves-tlo*), *maz-tlo* (*mas-tlo*) atd. Změna *tl-l* je v těchto slovích podle Trubeckého praslovanská a nastala prý, jak je viděti, po *s*. Čes. *rostl*, *rostlina* atp. jsou prý útvary nové. Patrně se Trubeckoj domnívá, že v nich bylo *t* obnoveno analogií podle *rostu*, *rosteš* . . . Je dobře možné, že v nich *t* analogií vůbec nezaniklo, t. j. že analogie zabránila provedení fonetické změny *tl-l*.

Trubeckoj přičítá změnu *tl-l* v slovech *veslo* a j. vlivu souhlásky *s*. Ale to, že jde o změnu *tl-l* po *s*, je okolnost čistě vnější, jež nic neznamená. Důležité je, že v slovech *veslo* atd.

bylo *tl* ve skupení tří konsonantů; místo *s* by byl mohl býti také konsonant jiný. Byl tedy v praslovanštině v jisté době takový stav, jaký pozorujeme v češtině: ve skupení tří konsonantů se *tl* assimilovalo v *l*, samo *tl* však zůstávalo. Možná, že se již v praslovanštině i samo *tl* a *dl* měnilo v *l*, ale jen dialekticky, nikoli v praslovanštině celé. To je otázka pro poznání vývoje českého, o něž mi jde, nepříliš důležitá.

Čeština tedy zdělila z praslovanštiny hlavně jen skupinu *tl*, *dl* samu. K slovům *veslo*, *maslo* atd. není třeba při výkladech o češtině přihlížeti, protože je čeština zdělila z praslovanštiny v této podobě, nikoli v podobě *vestlo*, *mastlo* . . . Ve spojení s třetím konsonantem bylo v pračeštině *tl*, *dl* jen tam, kde se v praslovanštině změna *tl*, *dl* analogií neprovedla nebo analogií časem zrušila. To jsou případy jako *rostl* . . ., *rostlina*, *letorastl* nebo *letorostl*. Po zániku jerů vznikly v češtině nové skupiny *tl*, *dl* ve spojení s třetím konsonantem: *stláti*, *sedlka* atp. Tato spojení si čeština odstranila — jako kdysi praslovanština — assimilací *tl*, *dl* - *l*: *selka*, *šla* atd.; nikoli však jen tímto způsobem, nýbrž i způsoby jinými: *pohodlný*, *sádelný*, *sedlika* . . . Někdy zůstalo *tl*, ale analogií podle slov příbuzných: *stlouci*, *stláti* . . . Analogií se udrželo *t* i v slovech *rostl* . . ., *rostlina*, zděděných s *t* z praslovanštiny. Avšak v *letorastl*, *-rostl* se změna *tl* - *l* provedla, protože se již přestala pociťovati souvislost s *rostu* . . . V novočes. *ratolest* se změnilo *-stl* v *-st*, jak bývá ve skupině *-tl* po samohlásece (particip. *met*, *plet* . . .).

Čeština zdělila z praslovanštiny ještě některé jiné případy skupení »konsonant + *tl*« než *rostl* . . ., *rostlina*. Na př. *stlp*, *tlici*. Ale tu je třeba mít na paměti, že tu bylo v praslovanštině buď slabičné *l*, jak soudí někteří jazykozpytci, anebo souhláskové s průvodným vokálem, jak myslí jiní. Bylo-li v praslovanš. *l* s průvodným vokálem, nešlo ve *stlp* atd. vlastně o skupení tří konsonantů, nýbrž jen dvou, a v tom se *tl* (*dl*) dialekticky zachovávalo. Bylo-li zde *l*, lze se podle českého *Sedlčany*, *pohodlný*, slovenského *stľp* . . . domnívati, že se *tl* rovněž nezjednodušovalo v *l*. Tyto příklady ukazují, že slabičné *l* assimilaci *tl* - *l* zabraňuje. Zřejmé je to zejména v případech *sedlka*, kde je *l* původu pozdního za *l* souhláskové a kde si tedy jazyk odstranil vznikem *l* nepohodlnou skupinu tří konsonantů.

Totéž platí i pro češtinu; ať bylo v *stlp*, *tlci* slabičné *l* či souhláskové *l* s průvodným vokálem, skupina *tl* se zachovávala. A zachovávala se do dneška v slovenštině, kde je ve slovech *stl̄p*, *tl̄c̄l* slabičné *l*. Když se na většině území českého jazyka vyvinulo *stl̄p*, *tl̄ci* s *l* souhláskovým, zjednodušilo se *stl̄p* ve *sl̄p*; v druhém slově *tl* zůstalo, protože nemá vedle sebe třetí konsonant. V *roztlouci* atp. je *-tl-* analogií podle jednoduchého *tlouci*.
